

En bevidsthed om sprog

**"Der kommer bare fler og fler
af de der til byen..."**

NYDANSKERE
UDLÆNDINGE
ETNISKE MINORITETER
CHOKOFANTER
INDVANDRERE
PERKERE
NEGRE

Af Nelima Lassen og Louise Tranekjær

Kritisk sproglig bevidsthed som
udgangspunkt for dialog om
og med etniske minoriteter

Illustration Henrik Norberg

Denne artikel er baseret på en rapport udarbejdet på Kultur- og Sprogødestudier på Roskilde Universitetscenter. Rapporten undersøger brugen af betegnelser som 'perker', 'dansker' og 'etnisk minoritet'. I rapporten kombineres teorier fra henholdsvis Cultural Studies og Psykologi ud fra en tese om, at den tætte relation mellem vores syn på verden og vores måde at beskrive den på kan bruges som udgangspunkt for forståelse og forandring af eksisterende magtforhold relateret til etnicitet.

"Det er i dag I kan få lov til at skyde på perkerne". Med disse ord indledtes anden time af det populære radioprogram Straks den 14. marts 2001. Redaktionen bag Straks havde til dagen samlet et perkerpanel [s.i.c.] til at svare på spørgsmål fra lytterne. "De spørgsmål som du aldrig har turde stille, fordi din frygt for at blive kaldt racist er større end din nysgerrighed", lød dagens slogan. Programmet stadfæstede således, at dele af den brede danske befolkning stadig ligger inde med fordomme og uafklarede spørgsmål om etniske minoriteter. Derudover illustrerede denne formiddags spørgetime den usikkerhed, flertydighed og variation, der er knyttet til udvælgelsen og anvendelsen af etniske identitetsbetegnelser - det vil sige betegnelser som 'indvandrer', 'fremmed', og 'etnisk'.

På trods af Straks-redaktionens ublu anvendelse af betegnelsen 'perker' fandt både studieværten, panelet og lytterne det tydeligvis ikke uproblematisk at operere indenfor denne terminologi. For vælger man at bruge en betegnelse som 'perker', er det som regel med en bevidsthed om, at det klinger grimt i manges ører. Omvendt kan det også forekomme forceret og kunstigt at omtale andre mennesker med en betegnelse som 'person med anden etnisk baggrund end dansk'. For det er i spændingsfeltet mellem aftabuivering, politisk korrekthed, provokation og racisme at sådanne begreber får tillagt betydning, og man kan ikke forudsige, hvordan ens ordvalg vil blive opfattet i en given situation.

Denne usikkerhed omkring hvilke betegnelser, der 'bedst' eller 'rigtigst' beskriver personer i forhold til deres kulturelle, nationale eller sproglige tilhørsforhold, kan skabe en vis frustration i den daglige sproglige praksis, og ønsket om at kalde 'spaden' ved sit rette navn synes mere aktuelt end nogen sinde før. Hele det komplekse begrebsinferno, der er forbundet med verbaliseringen af etnicitet, må ses i lyset af såvel den etniske kompleksitet, der kendetegner den sociale praksis som den betydningsmæssige kompleksitet, der kendetegner den sproglige praksis.

Betegnere til identificering af etnicitet

Forskellige betegnelser har siden 70'ernes italesættelse af 'fremmedarbejderen' afløst og suppleret hinanden, med det resultat at en enorm mængde betegnelser nu anvendes på positiv eller negativ vis i forskellige sammenhænge. I enhver sproglig udveksling omhandlende etnicitet, bliver man således konfronteret med en række betegnelser, som ikke entydigt henviser til den eller de personer, man ønsker at beskrive, hvorfor der kan forekomme en høj grad af variation og sammenblanding af positive, negative og såkaldte neutrale betegnelser, idet der sjældent hersker enighed om, hvilke betydninger de forskellige betegnelser har.

Hvorvidt man bør eller ikke bør anvende betegnelser som fx 'fremmedarbejder', 'perker' og 'eskimo' er der langt fra enighed om, men mange har forholdt sig til spørgsmålet og er klar over, at sådanne betegnelser er kontroversielle. Den sproglige bevidsthed omkring

anvendelsen af etniske identitetsbetegnelser har med andre ord fundet sin plads i den offentlige debat. Hvor nogle bruger denne bevidsthed til at præcisere kategoriseringen af etniske grupper i forhold til den specifikke kontekst, hvori den udføres (for eksempel ved at anvende en betegnelse som 'asylansøger' i stedet for 'indvandrer' i en flygtningedebat), bruger andre den sproglige bevidsthed til bevidst at marginalisere og mystificere udsatte etniske grupper (for eksempel ved bevidst at anvende en betegnelse som 'fremmed' i en integrationsdebat). Andre igen anvender den sproglige bevidsthed til at løfte pegefingern overfor de sprogbrugere, der ikke følger den politiske korrekte sprogbrug (for eksempel ved at stemple ureflekterede sprogbrugere som racister, fordi de bruger en betegnelse som 'neger').

Interessen for og debatten om sprogbrug vidner om et væsentligt forståelsesmæssigt brydningspunkt. Ikke mindst reflekterer det tilstedeværelsen af flere forskellige forståelser af, hvem disse etniske minoriteter er, og hvad deres position og rolle er/bør være i samfundet. Der er altså en sammenhæng mellem de betegnelser, som tages i anvendelse, og de forskellige måder, hvorpå man forstår og forholder sig til de personer eller grupper, som kategorierne henviser til. Ud fra dette perspektiv er det ikke ligegyldigt, men derimod interessant og væsentligt, om man kalder etniske minoriteter for 'Muhammedanere' eller 'nydanskere', fordi der heri ligger en ideologisk og forståelsesmæssig placering samt en reproduktion eller udfordring af gængse normer og forståelser.

Sproglig tilretning

Tendensen til at opstille retningslinier for sprogbrug har i løbet af de sidste par årtier fundet sin vej i det offentlige rum under benævnelsen 'politisk korrekthed'. Denne udvikling gennemgås fx af Pernille Frost i debatbogen *En strid om ord* (1997).

Den såkaldte politiske korrekthed er kommet til udtryk dels ved forskellige personers påpegning af visse begrebsanvendelsers implicite ideologiske ladning og nedsættende, undertrykkende eller marginaliserende karakter, dels ved en introduktion af en række nye og alternative begreber. Der rykkes ved forestillingen om, at sproglige betegnelser er uden

betydning for de fænomener, de beskriver, og det fastholdes at man, ved at udrydde såkaldt undertrykkende sprogbrug, kan hjælpe udsatte grupper, idet en politisk korrekt sprogbrug vil medføre en udvidelse af folks normalitetsopfattelse.

For at kunne se en fornuft i politisk korrekthed, må man anerkende, at folks forståelser af 'virkeligheden' i et eller andet omfang er forbundet til sproget. Når man for eksempel går fra at anvende betegnelser som 'perker' og 'fremmedarbejder' til at anvende betegnelser som 'etnisk minoritet' og 'flygtninge/indvandrere' er det fordi, man opretholder en forestilling om, at forskellige betegnelser skaber forskellige versioner og erkendelser af denne 'virkelighed'. Og når ord identificeres som politisk ukorrekte, er det fordi, de i praksis vurderes at have u hensigtsmæssige konsekvenser for visse samfundsgrupper. Politisk korrekthed iværksettes altså ud fra den betragtning, at sproget ikke alene fungerer som middel eller redskab til transport af information, men at det også spiller en rolle i forhold til socialisering og erkendelse. Derfor må sproget også ændre sig i takt med de strømninger, som finder sted på såvel samfundsplan som på et holdningsmæssigt og ideologisk plan.

Set i dette lys, har den politiske korrekthed sin berettigelse. Men delvis på grund af den kompromisløse udgave, som opstod i 70'ernes USA, og som nærmest udviklede sig til en direkte hetz mod personer, der ikke levede op til standarden for politisk korrekt sprogbrug, er der blevet skabt et meget anspændt forhold til sprogbrug, hvilket har udløst en skarp kritik mod politisk korrekthed. Kritikken går på den ideologiske arrogance og ensretning, som ofte følger i kølvandet på den politiske korrekthed, idet nogle mennesker gør sig til dommere over, hvad der er 'den rigtige mening' og følgelig censurerer de 'forkerte meninger'. Konsekvensen af dette, siges det, bliver en kedelig og konform sprogbrug i modsætning til innovativ og kreativ sprogbrug. Kritikken må altså forstås som en modstand mod sproglig censur og sprogfundamentalistisk intolerance.

Andre kritiserer politisk korrekthed for blot at være symptombehandling, forstået på den måde, at man forsøger at løse nogle fundamentale sociale og kulturelle problemer ved at pudse den sproglige overflade. Denne kritik

bygger på en forestilling om, at der bag ved sproget befinder sig de virkelige problemer, og at den politiske korrekthed er med til at maske og tildække disse.

Med og udover kritikken har politisk korrekthed imidlertid skabt en fornyet opmærksomhed omkring sprogbrug. Uanset om man således vælger at ryste på hovedet og fortsat repetere anekdoten om spaden, der ville kaldes spade, eller om man vælger at tage kampen op som selvbestaltet sprogpolti, så har politisk korrekthed bidraget til en ny sproglig bevidsthed hos mange. Og som Pernille Frost (1997) også påpeger, kan denne bevidsthed om sprogets normativiserende funktion medvirke til større tolerance og bedre dømmekraft i spørgsmål om terminologi samt sætte én i stand til at handle i sproget i kraft af en større bevidsthed omkring sprogets virkemidler.

En kritisk sproglig bevidsthed

Inden for sprogteorien repræsenteres den kritiske tilgang til sproget af diskursteoretikere som blandt andre Norman Fairclough (se fx Fairclough 1995), der under betegnelsen *critical language awareness*, sætter fokus på forbindelsen mellem sproget og sociale magtrelationer. Dette ud fra en tese om, at en kritisk bevidsthed om den sproglige praksis, der kendetegner det omgivende samfund, er en forudsætning for at være en kritisk deltagende borger i demokratiske samfund. Således er en kritisk sproglig bevidsthed et led i en nødvendig demokratiseringsproces, hvor en forholden sig til og en udfordring af samfundet er en del af det at være en engageret og aktiv samfundsborger.

Ligeledes har teoriudviklinger indenfor den diskursive psykologi, det vil sige den gren af psykologien, som betragter individet og den sociale interaktion ud fra en sproglig vinkel, været med til at præge dagsordenen for en kritisk sproglig bevidsthed. Det gælder for eksempel teoretikere som Michael Billig, der henter sin inspiration fra retorikken, eller teoretikere som Margaret Wetherell og Jonathan Potter, der tager udgangspunkt i samtaleanalysen. Såvel Billig som Potter & Wetherells arbejder har været medvirkende til en bred anerkendelse af den teoretiske kobling mellem individ og sprog.

I denne sammenhæng må den britiske

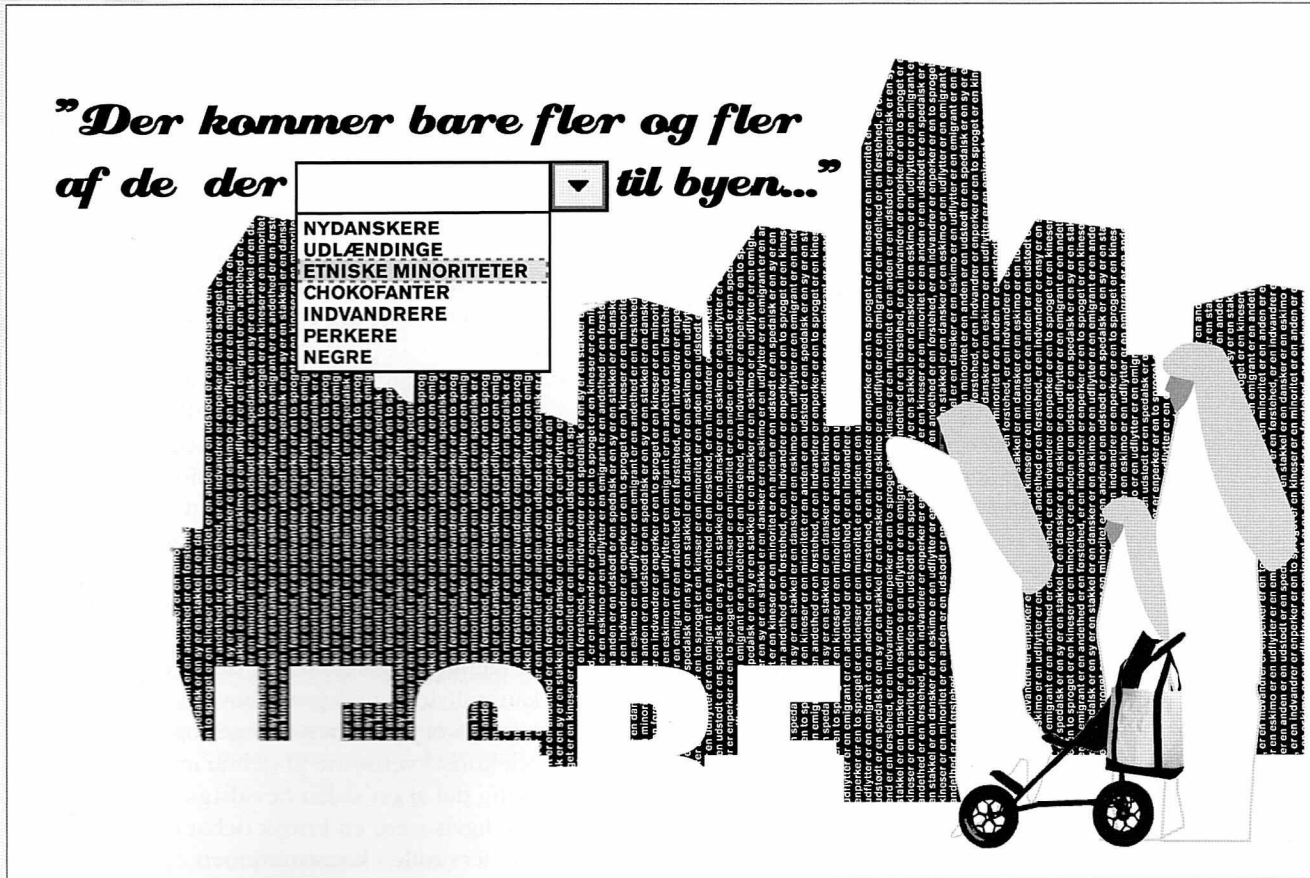
Cultural Studies tradition ligeledes fremhæves, da man fra denne kant ofte ser en tematisk beskæftigelse med etnisk identitet kombineret med en teoretisk orientering omkring sprog, magt og betydning. Teoretikere som Stuart Hall har således været med til at eksemplificere og stadfæste, hvordan sociale uligheder med fordel kan behandles med udgangspunkt i betydningskabende processer. Man finder for eksempel indenfor Cultural Studies traditionen talrige eksempler på analyser af, hvorledes politiske partier eller organiserede samfundsgrupper bevidst eller ubevidst har benyttet sig af en retorik, der virker stigmatiserende, marginaliserende og reducerende for visse minoritetsgrupper i samfundet.

Den ufrivillige fremmedgørelse

Den intenderede (og ofte politiske) retorik omkring etnicitet er blot ét eksempel på, hvordan en sproglig kategorisering kan have en stigmatiserende og marginaliserende funktion.

Også som almindelig sprogbruger medvirker man, ufrivilligt eller ej, til at fremmedgøre bestemte grupper af mennesker – i denne sammenhæng 'etniske minoriteter'. At italesætte etnicitet er en normativ og regulerende praksis, og selvom man ikke ønsker at fremmedgøre etniske minoriteter, har selve italesættelsen af et 'dem' som modpol til et 'os' en fremmedgørende effekt. Dette er et paradoks, som mange journalister i det daglige konfronteres med i deres forsøg på at beskrive problematikker relateret til etnicitet (se fx Niels Rohleder 1997).

Paradoksens kerne er, som det også ræsonneres af blandt andre Pernille Frost (1997), at så længe man har brug for at kalde de etniske minoriteter andet end danskere, så vil den kategori, de får påført, blive belastet, fordi den markerer deres 'ikke-danskhed'. Således kan det forekomme nytteløst at blive ved med at udklække nye betegnelser, der måske for en tid kan indkapsle etniske minoriteter på en neutral facon, da enhver betegnelse vil være truet i

kraft af dens funktion som betegner af noget fremmed – noget 'ikke-dansk'.

At anvende betegnelsen 'etnisk minoritet' om personer med anden etnisk baggrund end dansk – som det fx praktiseres i nærværende artikel, er således heller ikke uproblematisk i en kritisk sproglig optik. Betegnelsen 'etnisk minoritet' sætter imidlertid fokus på to forhold, som er relevante og væsentlige i forhold til denne artikels ærinde; dels demonstrerer 'etnisk' den betydningsfuldhed etnisk herkomst tillægges i forbindelse med social identifikation, og dels udtrykker 'minoritet' nogle personers etniske, religiøse, sproglige, arbejdsmæssige og politiske marginalisering i samfundet. Betegnelsen 'etnisk minoritet' betegner således en gruppe mennesker på en måde, som lægger vægt på dels deres udbredte associering med etnicitet og dels deres associering med en marginaliseret status i samfundet.

Kritisk sproglig bevidsthed tilbyder ikke nogen vej ud af det sproglige paradoks men påpeger nødvendigheden af at være bevidst og kritisk i forhold til brugen af sproglige kategorier. Igennem en kritisk sproglig bevidsthed om individets indlejring i sproglige betydningsystemer opnår man en forståelse af de magtrelationer, der muliggør blandt andet social, kulturel og etnisk marginalisering.

Flertydighed og variation i italesættelsen af etnicitet

De sproglige betydningsdannende processer, som finder sted i samtaler om etnicitet illustreres i nedenstående uddrag. Citaterne er plukket fra en samtale med en gruppe elever fra et multietnisk gymnasium.

(...) 'Perker'(...) er jo det samme som at sige 'tyrker', og 'tyrker' opfatter man jo ikke som et skældsord... 'perker', det er jo bare en der kommer fra Pakistan ik'?

Perker (...) det er typen man ser i spillet ['Mujafa'/'Perker'-spillet]

Perkere (...) det er dem der laver ballade, og så er der de indvandrere, som virkelig prøver at gøre noget ud af det..

Ovenstående uddrag anskueliggør den variation og flertydighed, som kendetegner italesæt-

telsen af etnicitet – her eksemplificeret med betegnelsen 'perker'. Det er fristende at tro, at en sådan uforudsigelighed i sprogbrug er problematisk for individets sociale interaktion, og at visionen bag kritisk sproglig bevidsthed er en grundig hovedrengøring i fejlagtig og flertydig sprogbrug. Dette er dog langt fra tilfældet, hvorfor intentionen bag den kritiske sproglige bevidsthed også adskiller sig fra den føromtalte politiske korrekthed. Individet betragtes som besiddende en evne til den nødvendige sproglige og sociale manøvrering og tilpasning, som er forudsætningen for en succesfuld omgang med den sproglige flertydighed.

Den flertydighed, variation og usikkerhed, der er forbundet med italesættelsen af etnicitet, skal betragtes som et udtryk for en generel tendens til en uforudsigelighed i de betydningsdannende processer, som der ligger et enormt potentiale i – i forhold til forandring af ulige magtrelationer. Udgangspunktet for et sådant perspektiv er en sproglig tilgang til sociale kategorier; en forståelse af, at sociale kategorier er sproglige fænomener, som mennesker bevidst eller ubevidst konstruerer og reproducerer i skabelsen af betydning.

Ved at sætte fokus på flertydigheden i sproget som et grundvilkår individet aktivt benytter sig af i sin sociale omgang med verden, bliver det i højere grad klart, at etnicitet ligesom alder, køn, hårfarve, religion osv. tillægges forskellig betydning i forskellige sammenhænge og på ingen måde er de entydige størrelser, de ofte betragtes som. Ved at anerkende disse størrelser som flertydige ophæver man i en vis grad deres begrænsende og determinerende effekt.

Retter man blikket mod de forskellige måder, hvorpå etnicitet italesættes, bliver forskellige forståelser af etnicitet og etniske minoriteters position og rolle i samfundet sat i spil, og etablerede forståelser af den sociale kategori 'etniske minoriteter' kan dermed udfordres og forhandles. Den kritiske sproglige bevidsthed bliver således udgangspunktet for en forhandling af virkeligheden.

Igennem diskussion og debat om sprogbrug kan individet altså gøres bevidst om dets indlejring i et net af betydninger og ikke mindst om konsekvenserne af denne indlejring. En vigtig del af en sådan bevidstgørelse må nødvendigvis være en kritisk debat om forskellige mediers rolle i konstruktionen og valorisering-

en af sociale kategorier. Herigennem ligger vejen mod en kritisk distance til og udfordring af et ideologisk ladet sprogligt univers åben.

Sprogpoliti – nej tak!

Vejen ud af den sproglige opretholdelse af ulige magtrelationer er altså ikke oprettelsen af et sprogpoliti. Derimod går vejen gennem en kritisk stillingtagen til og refleksion over sprogbrug, hvilket sikrer fastholdelse af problematiske sproglige kategorier i den kontroversielle sfære, idet det fordrer en stadig forklaring og retfærdiggørelse af forskellige begrebers betydning og anvendelse. Heri ligger der imidlertid ingen forhåbning om at kunne ændre folks holdninger, idet en retfærdiggørelse af en holdning lige så vel kan resultere i en holdningscementering som en holdningsændring. Snarere ligger der en forhåbning om at undgå, at de holdninger som er med til at opretholde ulige magtforhold mellem sociale grupper, og som afspejles i sprogbrugen, bliver alment accepterede.

En problematisering af sprogbrug kan altså være med til at forhindre, at den flertydighed, som kendetegner en social kategori som 'etniske minoriteter', går tabt i en entydig sproglig kategorisering. For det er ikke ligegyldigt, om man anvender det ene eller det andet begreb, og det er præcis denne betragtning, som er væsentlig at have som udgangspunkt for et sprogpolitisk projekt.

Det er således ikke i sig selv et mål at få folk til at bruge for eksempel betegnelsen 'etnisk minoritet' i stedet for 'perker'. Snarere er målet at belyse de ideologiske processer, som afspejles og skabes i sprogbrug. Tilstedeværelsen af nogle kulturelt konstituerede betydningssystemer såvel som en udbredt illusion om ordenes naturlige henvisning til virkeligheden er med til at sløre den værdiladning og valorisering, som ligger i italesættelsen af enhver social kategori. Ved at problematisere og diskutere sociale kategorier i stedet for blot at erstatte disse med nye kategorier, anerkender man i højere grad individets evne til kritisk refleksion og sproglig kreativitet.

Litteratur

- Billig, Michael. 1987. *Arguing and Thinking - a rhetorical approach to social psychology*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Billig, Michael. 1991. *Ideology and Opinions - Studies in Rhetorical Psychology*. London. Sage Publications.
- Derrida, Jacques. 1981.[1972]. *Positions*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis - The Critical Study of Language*. New York. Longman.
- Frost, Pernille. 1997. *En strid om ord - Det politisk korrekte sprog*. København. Forlaget Fremad.
- Hall, Stuart and du Gay, Paul (ed.). 1996. *Questions of Cultural identity*. London. Sage Publications.
- Rohleder, Niels. 1997. *Drengene fra Blågårds Plads - om medier og minoriteter*. København. Informations Forlag og Mellemløst Samvirke.
- Saussure, Ferdinand de. 1964 [1916]. *Cours de Linguistique Générale*. Paris. Payot.
- Schierup, Carl-Ulrik. 1993. *På kulturens slagmark*. Esbjerg. Sydjysk Universitetsforlag.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan. 1992. *Mapping the Language of Racism. Discourse and the legitimization of exploitation*. Hertfordshire. Harvester Wheatsheaf.